

Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600

Af Inger Dübeck

Den 30. juni 1995 forsvarede førstebibliotekar, PhD Grethe Jacobsen ved Odense Universitet sin afhandling »Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600. Lovfaste Mænd og ærlige Kvinder« (Museum Tusulanums Forlag 1995) for den filosofiske doktorgrad. De officielle opponenter var professor, dr.jur. Inger Dübeck, Aarhus Universitet og professor, dr.phil. Erling Ladewig Petersen, Odense Universitet. Her gengives Inger Dübecks opposition som 1. officielle opponenter.

I. Præsentation

Afhandlingen består af en indledning efterfulgt af 5 kapitler, en konklusion på dansk og et resumé på tysk. Bogen er udstyret med et nyttigt kildeapparat samt et appendiks over laugsskråer og et andet, der gengiver skattetabeller fra Malmø 1517-19, og den afsluttes med et emneregister.

Bogen fremtræder flot i sit ydre og med velvalgte og smukke illustrationer fra samtiden, der dog savner lidt nærmere identifikation. Det er en stor nydelse at arbejde med en bog, der har en så lækker indpakning. Med det oprindelige manuskript in mente skal der også lyde en uforbeholden ros til de hjælpende ånder, der har medvirket til at få teksten til at fremtræde næsten uden trykfejl.

I *Indledningen* (s. 11-42) præciseres afhandlingens retshistoriske sigte. Det er meget rosværdigt, at en historiker så seriøst og dygtigt tager kampen op med komplicerede retlige sammenhænge. Periodeafgrænsningen er fastlagt til 1400-1600. Men købstadslovgivningen fra denne periode har imidlertid rødder i lovgivning, der kan dateres helt tilbage til 1200-tallet. Retspraksis er af forståelige grunde først undersøgt fra tiden efter 1400.

Allerede på de første sider anslås det gennemgående tema på baggrund af »heltinden« Dorothea Nippers sørgelige saga: at det i danske bysamfund som andre steder var mænd, der »formulerede lovgivning og retspraksis« (s. 17). Ingen skal være i tvivl. Vel har vi en historisk disputats omhandlende en række købstadforhold på retshistorisk baggrund, men

der er først og fremmest tale om kvindehistorie på købstadretlig baggrund.

Ikke uden sammenhæng med den ideologiske grundholdning varsles allerede (s. 18) det for afhandlingens grundlæggende teser vigtige begreb »autoritet« som et udtryk for den »ret til at agere, som en lovgivning tillægger en person i kraft af dennes embede«.

Dette offentligretlige autoritetsbegreb sættes i modsætning til det privatretlige myndighedsbegreb, som især antages anvendeligt vedrørende formueretlige dispositioner. Autoritetsbegrebet bruges til at rejse spørgsmålet, om kvinder blev defineret som agerende og tillagt autoritet qua deres aktiviteter, eller om de alene defineredes som familiemedlemmer og måtte være aktive uden regler, dvs. »agere i et retstomt rum uden autoritet« (s. 18).

Teoretisk har præses (s. 38) lånt begrebsparret »formel ret« contra »det retstomme rum« fra juraens verden. Men hun bruger sidstnævnte på en anden måde. På grund af kildematerialet er hun tvunget til at fokusere på »Kvindes forhold til det formelle retssystem«. Derfor vælges – som det siges – terminologien »retstomt rum, når jeg ikke har kunnet finde nedskrevne regler vedrørende kvinder«. Hvor der mangler overleverede, skrevne regler, vil hun tale om »et retstomt rum«, nemlig »retstomt for den moderne historiker, men ikke nødvendigvis for samtiden« (s. 38).

Kapitel I: »Kvinder i europæiske byer« (s. 42-98) afslører præses som en meget belæst historiker med et indgående kendskab til den internationale historiske forskning af både ældre og yngre dato. Kapitlets indre systematik følger i store træk afhandlingens egen. Selv om denne forskningspræsentation er værdifuld i sig selv og meget nyttig for den, som gerne vil orienteres bredt, ville den nok have kunnet befrugte afhandlingens analyser yderligere ved i højere grad end tilfældet er at være blevet inddraget som komparativt materiale i de relevante kapitler til styrkelse af de alene på danske kilder byggede problemstillinger og resultater. Nu står den mere som en smuk portal til en spændende by.

I *kapitel II: »Rammerne for danske bykvinder«* (s. 99-119) inddrages til belysning af forholdene i det danske bysamfund i den valgte periode en række informationer af statistisk, sociologisk, forvaltningsmæssig, processuel, økonomisk og finansiel art. Også kildematerialet opfattes som en del af rammerne (s. 111). Kilderne opdeles i lovgivning og retspraksis. Ved lovgivning tænkes især på købstadlovgivning og de næringsdrivendes laugsskråer, men også den egentlige rigslovgivning, landskabslove, kgl. breve og lokale vedtægter nævnes. Retsspraksis søges udledt af retsprotokoller, skøder, skifter og testamenter.

Når præses (s. 118) fremhæver, at historikeren må sætte sig ud over »skellet mellem lovregel og virkelighed, mellem ret og samfund, og bruge de formelle aspekter af dokumenterne (hvilke de så måtte være) til at belyse samfundets opfattelse af kvinders plads i retssystemet«, understreger hun undersøgelsens ideologiske vægtning på bekostning af de mere empirisk retshistoriske og socialhistoriske. Dette indtryk bestyrkes (s. 118) af sætningen, at det bliver vigtigt at se på »*hvad der ikke lovgives for*« og »*hvem der ikke legitimeres*«.

Præses påpeger (s. 98), at ingen tidligere har stillet spørgsmål om, hvorfor kvinders faktiske og veldokumenterede omfattende aktiviteter i detailhandelen ikke gav sig retlige nedslag i retning af at forlene kvinder med offentligretlig autoritet. Præses vil søge at råde bod herpå. Men når hun søger argumenter for en positiv eller negativ udvikling, vil hun (som det siges s. 119) basere sin undersøgelse *snarere på lovgivning end på retspraksis* for at undgå at »modstille lovgivning og samfund«. Heldigvis for forskningen kan hun ikke helt leve op til dette forsæt. De følgende kapitler er bygget på et rigt kildemateriale og omfattende detailstudier, også af retspraksis.

Kapitel III: »Stadier i kvinders liv« (s. 120-202) er struktureret efter kvinders civilretlige status som ugifte, gifte og enker. Her kommer værgeomålsregler til at spille en vigtig rolle både vedrørende forholdene for ugifte, dvs. ikke tidligere gifte (s. 121) og for enker (s. 176), om end disse sidstes forhold til lavværgeren havde en noget andet karakter end det normale forhold mellem myndling og værge. Det er et vanskeligt materiale at arbejde med, idet kildernes formuleringer jævnligt efterlader tvivl om, hvilken gruppe enlige der tænkes på.

Rent systematisk ville omtalen af sædelighedsforbrydelser samt vold og tyveri på siderne 150-155 og 170-174 nok have været bedre anbragt i det følgende kapitel IV i forbindelse med den bredere gennemgang af købstadlovgivningens forskellige reguleringer, også af strafferetligt indhold.

I *kapitel IV: »Kvinder generelt«* (s. 203-240) gennemgås købstadlovgivning, laugsskråer og retspraksis med særligt henblik på disse kilders mulighed for at belyse kvinders forskellige retlige forhold og deres relationer uden for familien. Sigtet hermed er at søge en lovhjemlet »autoritet« for kvinder. Men hverken den materielle eller den processuelle lovgivning forudsatte kvinders ret til erhverv. I øvrigt møder vi i dette kapitel en broget skare af kvinder: ølkoner, prostituerede, jordemødre og kvinder i vidt forskellige funktioner og situationer som ærekrænkede, respektive ærekrænkende og som voldtægts ofre og vidner.

Kapitel V: »Borgerskab og Skatteborger« (s. 241-305) tilsigter en analyse af reglerne om borgerskab, skatter og andre ydelser med henblik på at afdække, i hvilken grad disse måtte have været kønsbestemte. Præses forbløffes over manglen på definition af begreber som »borger«, mens jeg forbløffes over hendes forventninger til lovgivningens retsteoretiske ud-sagnskraft (s. 241). Med støtte i enkelte stadsretlige regler om bl.a. ølko-ner (s. 242) bliver det fastslået, at »køn« var en afgørende faktor for er-hvervelse af borgerskab. Det bliver derfor et hovedpunkt for denne del af undersøgelsen, hvor kvinder måtte søge en hjemmel til opnåelse af bor-gerskab. Lovgivningen gav ingen udtrykkelige regler, men forudsatte en sammenhæng mellem borgerskab, næringsudøvelse og skattepligt. Netop takket være den elastiske regulering åbnedes vejen for 1400-tallets kvin-der til at blive tituleret borgerske. Men da borgerskab i 1500-tallets lov-givning blev knyttet sammen med krav om militære pligter og laugstilhør, hvor der fandtes laug, svækkedes denne mulighed for »autorisation«.

Kvinderne var altid blandt de aktive skattebetalere. Set i lyset af autori-sationsbehovet, hvis der i samtiden faktisk eksisterede et sådant, var det en fordel at betale skat, mens skattefrihed fik en overraskende slagside. I stedet for at være et attrået privilegium, blev det en trussel for fattige kvin-ders næringsberettigelse.

Konklusionen på undersøgelsen kan måske sammenfattes med følgen-de bemærkning, at kvinder »forblev begrebsmæssigt i familien, men kun-ne handle udenfor og undertiden opnå privilegier – men som undtagelser« (s. 321).

Der er to problemkredse, som jeg i det følgende gerne vil uddybe, fordi jeg fornemmer, at det er her, nogle vande skilles mellem os: det drejer sig dels om *retskildebegrebet*, således som det anvendes med hensyn til lov-givning og retspraksis, herunder »det retstomme rum«, dels om hvad jeg vil kalde *retssubjektivitet* i vid forstand, dvs. spørgsmålet om begrebet »autoritet« i modsætning til begrebet »myndighed«, herunder begrebet »retsevne« og i denne sammenhæng også spørgsmålet om forudsætning-erne for indgåelse af gyldige retshandler.

II. Retskildebegrebet

a. Retspraksis contra lovgivning

»Retspraksis gav ikke klare regler, hverken i modsætning til eller i over-ensstemmelse med lovgivningen«, siges det s. 312. Det er sætninger som

denne, der frister til at se lidt nærmere på opfattelsen af de forskellige retskilder og brugen af dem i en argumentationssammenhæng.

På s. 27 omtales en undersøgelse foretaget af Sølvi Sogner og Hilde Sandvik om nordisk kvinderetshistorie. Det nævnes, at de har stillet et spørgsmål, som også optager præses meget, nemlig om der var en modsætning mellem lov og virkelighed vedrørende forholdet mellem kønne, og at de i stedet for at prøve at »udskille« virkeligheden fra retsdokumenterne (hvormed præses synes at sigte til lovmateriale), sætter »virkeligheden lig med den, der afspejler sig i retspraksis, altså i fortolkningen af loven«. »Deres konklusion er, at der er en modsætning mellem lovgivningens rammer for kvinder og retspraksis«. De antages derfor at argumentere for en praktisk, funktionsopdelt »sideordning« som udledt af retspraksis, der stod i modsætning til underordningsprincippet i »lære og lov«. Selv om kvinder ikke havde adgang til borgerskab på egen hånd, var de ikke udelukket fra at opnå bevillinger m.v. til at drive næring (s. 28).

Præses er fundamentalt uenig med forfatterne, fordi den smidige praksis som sådan ikke kan rokke ved kønshierarkiet efter hendes opfattelse. Rent retskildemæssigt giver de norske forfattere udtryk for en fortolkning, som i mine øjne er mere realistisk, hvorimod præses synes at foretrække en mere idealistisk eller – om man vil – ideologisk fortolkning af kilderne.

Fra s. 111 og fremefter præsenteres dels lovgivning, dels retspraksis som kildemateriale. Sidstnævnte bliver dog lidt stedmoderligt behandlet (s. 118f.), ikke på grund af de faktisk forekommende store lakuner i det overleverede materiale, men som allerede nævnt (s. 119) foretrækkes lovgivningen snarere end retspraksis, »med henblik på at *undgå* at modstille lovgivning og samfund«, som det overraskende tilføjes. Hvis retspraksis viser sig i modstrid med lovgivningen eller dens intention, ville jeg ikke udelade retspraksis, men jeg ville finde det hensigtsmæssigt at overveje, om retspraksis kunne afspejle en anden virkelighed end den loven spejler og en mere fleksibel retsanvendelse, der byggede på en pragmatisk tolkning af »jus og faktum« til compensation for en lovgivning, som måske var forældet, utilstrækkelig eller tavs om det pågældende problem. Men præses har en anden opfattelse: den pragmatiske og fleksible fortolkning på grundlag af domspraksis skal afvejes over for den kønsdiskrimination, der ligger i selve domstolssystemet, og (s. 201) tilføjes: »Kravet om at opretholde forskellen mellem det køn, der var del af retssystemet, og det, der stod udenfor«, blev opfyldt, »ikke ved at sætte skel mellem loven og retspraksis, men ved en svingende retspraksis, der, skønt den tillod enkerne at optræde uden værge, gjorde det mindre tillokkende at optræde med...«.

Forholdet mellem lovgivning og retspraksis formuleres ud fra et andet, måske mere mentalitetshistorisk standpunkt, i følgende bemærkning (s. 145): »Den ændrede og noget skarpere kurs mod enlige, selvstændige kvinder, som ses i lovgivningen efter reformationen, aflæses ikke klart af praksis, men denne har på den anden side heller ikke eksempler på, at lovgivningen blev ignoreret eller modsagt. Det ser snarere ud, som om tingmænd og dommere *undgik* at formulere afgørelser, der gav ugifte kvinder større habilitet og kompetence end lovgivningen og dermed mulighed for at opnå autoritet uden for familien«.

Svage sjæle kunne ved læsningen af denne særprægede retspolitiske hypotese fristes til at tro, at det primære sigte med domstolsafgørelser i den valgte periode var noget ganske andet end konfliktløsning på grundlag af lands lov og ret, nemlig en kønspolitisk (anakronistisk) bevidst disciplinering eller socialisering af kvinder, som næppe er tilstrækkelig dokumenteret i undersøgelsen i øvrigt.

Den interventionistiske ideologi, som i stigende grad beherskede centralmagten fra senmiddelalderen og frem, gør det vigtigt at efterspørge, hvilke intentioner der lå bag den reguleringslovgivning, som især spiller en rolle for denne undersøgelse. Fandtes der elementer tilsigtende social styring (disciplinering) og kontrol? I hvilket omfang var de kønsneutrale eller vendt mod specielle grupper i samfundet? Blandt de overordnede principper lå forestillingen om pligten til sikring af »god politik« som en tilstand af god orden i samfundet. Den opfyldtes især via kongens befalingsmyndighed og via rigslovgivning, jf. f.eks. Koldingske reces 1558 § 56 om pligt for de lokale myndigheder til at holde »god skik og politi« og deres deraf afledte reguleringsbeføjelse.¹

Man savner en drøftelse af sådanne og andre mere overordnede synspunkter i forbindelse med vurderingen af lovgivningens betydning for kvindernes »autoritet«.

b. Det retstomme rum

Med støtte i flere lokale vedtægter påpeges (s. 254f.), at »begrebet borgeriske er blevet almindeligt anerkendt, selv om lovgivningen ikke åbner mulighed for, at kvinder kan blive borgere«. Her slutter præses ikke, som hun plejer, fra lovgivningens tavshed til mangel på regler, der kunne have legitimeret kvinders »autoritet«, men fremdrager selv et eksempel på andre rets-

1. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadig henblik på kvinders historiske retsstilling*, København 1978, s. 445f., 453f. samt 466f.

kilder, nemlig lokale vedtægter, dvs. typisk nedskrevne sædvaneregler, som udfyldte en mangelfuld lovgivning. Hvis sådanne lokale, retlige normer ikke er kendt for præses, er hun ellers tilbøjelig til at slutte fra mangel på lovgivning til mangel på regler. Men retsregler behøvede ikke og behøver heller ikke i dag at være nedskrevne, men kan fremstå mere indirekte.

Den subtile sondring mellem »Det retstomme rum for den moderne historiker, men ikke nødvendigvis for samtiden« (som gøres s. 38f.), forekommer ikke altid mulig for præses at fastholde. Det ser faktisk ofte ud, som om begrebet anvendes til beskrivelse af forholdene i samtiden: S. 321 omtales i konklusionen, at det senmiddelalderlige danske bysamfund måske ikke var så langt fra at åbne mulighed for, at kvinder kunne opnå autoritet, hvorfor udviklingen anskues som »patriarkatets reaktion ... med en strategi, der enten fastholdt kvinder begrebsmæssigt i familien eller efterlod dem i et retstomt rum«.

S. 314 udtales: »Ved at lade kvinder uden for familien forblive i et retligt tomrum eller i et rum, hvis retsnormer ikke kunne bruges i det formelle retssystem«, kunne alle deltage i omsætning og produktion, uden at alle blev »synliggjorte og autoriserede ved eksplicite regler«, og der fortsættes med følgende konstatering: at man har »lovgivet for mænd og ladet kvinder være formelt regulerede i det omfang, de passede ind i de regler, der gjaldt for mænd. Den ændring, der fandt sted i 1500-tallet, medførte ikke, at positive regler blev til negative regler, men at indskrænkende regler afløste manglende regler, så det retstomme område blev reduceret«.

Til sammen udtrykker disse udsagn en retskildeopfattelse, hvorefter »retstomme rum« også gælder samtiden. Deraf følger fristelsen til at slutte, at der helt manglede regler, blot vi i dag ikke kender dem alle. Derfor stiller jeg mig skeptisk til det indrømmet meget visuelle udsagn (s. 320), om »at kvinder bevægede sig ind og ud af retstomme rum i de forskellige stadier af deres liv og måtte improvisere fra sag til sag«.

Forestillingen om, at »markeds- og torvehandelen« (som anført s. 313) skulle være et »ukontrolleret og delvist retstomt rum« står i modstrid med beskrivelsen sammesteds, hvorefter der jo var tale om et livsområde med en omfattende regulering. Men formålet med 1500-tallets lovgivning var større regulering af markeds- og torvehandel generelt. Mange regler omhandlede almindelige så at sige kønsneutrale, materielle forhold, f.eks. på hvilke tidspunkter eller steder man måtte handle, hvorledes en aftale skulle bevidnes og lignende, som også gjaldt for kvinder.

Lokale vedtægter og skriftligt nedfældede retsbøger af stadsretligt indhold afslører ofte en sædvaneretlig hjemlet direkte eller indirekte forud-

sætning om kvinders adgang til at handle på torvet, sælge øl osv. Gifte kvinder og, i et vist omfang, enker havde som bekendt uanset egen position via ægtemandens borgerskab ret til at handle på torvet eller hjemme fra eget vindue eller egen bod.²

På s. 203 er omtalt en regel, der således sædvaneretligt accepterer og legitimerer kvinders adgang til at handle på torvet. Den fremgår af »Tønder stadsret fra 1243, der giver de kvinder, som betaler »kopschat« og sælger og køber, tilladelse til at handle uden værge«. Den siger direkte *exceptis illis, que specialiter habent kopschat et solent emere et vendere*, dvs. de kvinder som har »kopskat« og plejer at købe og sælge.³

Præses annektering af begrebet »det retstomme rum« er forståelig, bl.a. fordi det er så malende. Men jeg er enig med Hanne Petersen, når hun i sin afhandling om »Informel Ret« fra 1991, s. 100, siger: »kvinderetsjurister har været fanget i den herskende opfattelse af, hvad ret er, når vi har karakteriseret kvinders liv som »retstomme rum«, og videre: »En anerkendelse af, at der eksisterer en flerhed af normative ordener behøver ikke ... at medføre, at det feministiske udgangspunkt opgives«. Man spærres inde i en dualisme, et enten-eller, der strider imod erfaringer, der viser ikke blot livets, men også retskildernes mangfoldighed. Præses burde have tillagt de af Hanne Petersens ord, som hun faktisk selv citerer s. 38 og 39, større vægt: »at vi snarere må betragte kvinders liv som rum, der er reguleret af andre retssystemer end de formelle retssystemer«, og at »det retstomme rum« kun eksisterer, hvis man opererer med et retsbegreb, der kun omfatter *formel ret*.

Når jeg forholder mig skeptisk til modstillingen formel ret contra de »retstomme rum«, skyldes det også, at kilderne selv iblandt afslører, at langt fra alle nedskrevne *formelle påbud eller forbud*, dvs. den lovgivning der så ihærdigt analyseres, blev efterlevet i praksis af de retsundergivne eller håndhævet af myndighederne. Forbudsregler, der er udtryk for en gentagelse af eller for en indskærpning af allerede eksisterende forbud eller påbud, peger i denne retning. Hvad skulle det hjælpe med en række formelle regler uanset deres indbyggede intentioner, hvis ingen rettede sig efter dem? Præses erkender i øvrigt selv s. 97, »at der ikke var laug i alle

2. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 303 og 306.

3. På s. 203 i note 2 henvises til *Købekoner og Konkurrence*, s. 195, hvor jeg citerer Tønder stadsret, men ikke til min note 166, som synes relevant i den her givne sammenhæng. Det oplyses der, at den fremtrædende ekspert i Lübecks retshistorie, Wilhem Ebel, på grundlag af håndskriftstudier til Lübeck stadsret fra 1235 § 34, hvori udtrykket *copschat* forekommer, er nået frem til, at *copschat* ikke betød den særlige skat af dette navn, men at det dækkede begrebet *kopenschap* (købe- eller handelsret) på nedertysk.

byer, og at ikke alle håndværkere var organiserede, samt at det er et spørgsmål, om de mange restriktioner og forbud mod ikke-organiserede håndværkere har haft nogen større virkning«. En meget stærk binding til det formelle normsystem således som nærværende afhandling forsvarer, finder jeg derfor uhensigtsmæssig. At lade lovgivningen fungere som ideologisk målestok for 1400- og 1500-tallets samfundsopfattelse rummer visse risici, ligesom manglen på formelle, skrevne regler ikke bør overfortolkes.

Efter min mening er der brugt for mange kræfter på den forførende vision om »det retstomme rum« og for få på at efterspore, hvilke etiske, religiøse eller andre mere informelle normer, såsom kutymen eller sædvaner på næringsrettens område, der kunne have omfattet kvinders aktiviteter, og hvorledes nogle af dem eventuelt forvandlede til retssædvaner i lokal domspraksis og i lokale vedtægter eller stadsretter. Og om disse retssædvaner senere blev optaget eller kodificeret i den generelle rigslovgivning eller blev forkastet af denne eller af den øverste domsmagt. Sådanne konstateringer kunne have fungeret som en mere håndfast indikator på faktiske bagvedliggende ideologier, også vedrørende kønshierarkiet.

III. Retssubjektivitet

Som allerede indledningsvist betonet foretrækker præses en offentligretlig snarere end en privatretlig tilgangsvinkel til spørgsmålet om kvinders retsstilling i byernes erhvervsliv. For at understrege dette har hun valgt begrebet »autoritet«, som dog ofte bruges mere i betydningen »autorisation« (dvs. beskikkelse eller tildeling af kompetence) end som udtryk for selve den beføjelse, kompetence eller magt, som følger indehaveren af et offentligt embede, se s. 28, hvor der tales om at erhverve en »offentlig næringsautorisation som borgerskab«.⁴

a. Retsevne

Når præses (s. 19) tager udgangspunkt i den af Judith Bennett påpegede »forskell mellem autoritet og magt og dens følger for kvinders retsevne«, efterlader det nogen tvivl, fordi der pludselig gøres brug af det normalt personretlige begreb »retsevne«. Det fastslås s. 250, at borgerskab ikke altid var ønskværdigt og kunne være en større ulempe end fordel, men at det

4. Ved *autoritet* forstås normalt sidstnævnte, dvs. evnen eller magten til at forpligte andre, til at pålægge andre pligter som følge af en særlig kompetence, i modsætning til *autonomi*, hvorved forstås evnen til at forpligte sig selv, dvs. til at indgå aftaler.

var nødvendigt som betingelse for at udøve næring, og fordi det var en godkendelse af indehaverens moralske og religiøse habitus. »Et borgerskab legitimerede en persons krav på at blive betragtet som et fuldgyldigt medlem af bysamfundet«, men når det tilføjes, »med uindskrænket retsevne«, savnes en definition på begrebet retsevne. Det synes brugt om noget andet. Sædvanligt menes retsevne at være evnen til at være et berettiget eller forpligtet subjekt i retsforhold eller til overhovedet at være et retssubjekt. Dette er retligt set noget andet end at have habilitet eller besidde en særlig kompetence eller rettighed i privatretlig eller i offentligretlig forstand, herunder en næringsret.

På forunderlig vis synes præses' terminologivalg præget af romerretten, når hun taler om »borgerskab med uindskrænket retsevne«, idet retsevnen, *jus, quod ad personas pertinet*, ifølge »Jus civile« vedrørte frihed, borgerskab og familietilhør, og dette romerske borgerskab, som også kvinder var i besiddelse af, medførte ret til at indgå fuldgyldigt ægteskab og til at drive handel (*jus connubii et commercii*).⁵

Når retten til at udøve håndværk er blevet betegnet som en »persönliches Recht«, der tildeltes af byrådet (s. 75), slutter præses, at dette understreger »det retstomme rum, som kvinder arbejder i«. Men området var ikke uden retlig regulering. Det hindrende moment var ikke mangel på regulering, men det forhold, at hvervet som organiseret håndværker netop opfattedes som et offentligretligt embede eller »Amt«, og at kvinder normalt ikke antoges at kunne beskikkes til embeder med offentligretlige forpligtelser, jf. de parisiske »prudfemmes«, der var fagligt og håndværksmæssigt uddannede eksperter, men ikke kunne forpligte laugene *udadtil* i forhold til offentlige myndigheder (s. 78 og s. 85 med henvisningen til Wilhelm Stieda).

Det synes som om præses i øvrigt i denne forbindelse bruger begrebet »retstomme rum« ikke blot for at udtrykke, at et område af tilværelsen er helt uden retlig regulering (for kvinder), men også til at udtrykke, at et livsområde var »rettighedstomt«, dvs. med færre eller svagere rettigheder for kvinder end for mænd eller borgere. Retsevne synes således brugt om den personlige *rettighed* til at udøve næring, der følger af borgerskabet.

b. Synlighed

Flere steder tales om kvinders »synlighed«, se f.eks. s. 240, om at handelskvinder trods den omfattende handelslovgivning ikke blev mere synlige. En del af årsagen hertil skulle angiveligt ligge deri, at den overleve-

5. Jul. Lassen, *Lærebog i Romersk Privatret*, København 1911, s. 53 og 62f.

rede købstadlovgivning hovedsagelig var den af kongen udstedte eller godkendte, der havde »fokuseret på handel mellem udenbys (bønder og fremmede købmænd) og indenbys folk (byens egne indbyggere)«, mens den lokale lovgivning, de interne vedtægter, der regulerede den interne handel, muligvis har givet handlende kvinder større synlighed, i 1500-tallet dog mere i deres egenskab af hustruer eller tjenestefolk. Men også regler om handel med udenbys, f.eks. med bønder, kunne give kvinder synlighed, nemlig de mange regler om ulovlig forkøb eller forprang.

Der kan være tale om »synlighed« i det skriftlige kildemateriale eller »synlighed« i samtidens virkelighed. Den af præses omtalte synlighed synes at være noget andet end den synlighed, retskilderne af og til selv opstillede som retligt kriterium, nemlig kravet om at være »offentligt kendt som handlende«. Et element af »offentlighed« indgik f.eks. i franske stadsretlige kilder med begrebet »marchande *publique*« og tilsvarende i det engelske begreb »*public dealer*«. I belgisk praksis opstilledes tidligt et krav om, at en gift kvinde skulle optræde »au vu et au su«, dvs. synligt for alle, også for ægtemanden, men at denne synlige optræden til gengæld var tilstrækkelig som både faktisk og retlig autorisation til at fungere som selvstændig næringsdrivende.

Bag tankegangen lå sandsynligvis hensynet til den offentlige tillid til omsætningens sikkerhed og til medkontrahenters gode tro.⁶ Man kunne her også citere den reviderede lübecker stadsret fra 1586 (III-6-21), der definerede en »Kauffrau« som en, der køber og sælger, holder *åben* bod eller vindue og vejer og måler med vægt og alen. I disse eksempler er synligheden, den faktiske tilstand som offentligt kendt handlende, det kriterium, som begrundede beføjelsen eller autoriteten til at fungere som købekone med de deraf følgende formueretlige konsekvenser.

Præses siger (s. 306), at kvinder har været »synliggjort ... gennem de familieretlige regler«, dvs. i kilderne, og at det »at blive reguleret kan betyde at få pålagt begrænsninger, men regulering har også et andet formål, nemlig at synliggøre og dermed autorisere«. Præses synes at mene, at der burde have været en retligt formaliseret beskikkelse som forudsætning for en autoriseret synliggørelse, mens de af mig nævnte eksempler bygger på noget rent informelt, som man måske kunne kalde »det faktiskes normative kraft«, dvs. den faktiske, i virkeligheden forekommende »synlighed«, der synes at have dannet forudsætning for en *sædvaneretlig hjemlet næringsret*.⁷

6. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 183ff.

7. Alf Ross, *Om ret og retfærdighed*, København 1953, s. 72.

c. Autorisation

En væsentlig undtagelse fra princippet om, at kvinder ikke kunne beskikkes til offentlige embeder, udgjorde dog jordemoderfunktionen, som gav adgang til edsaflæggelse og andre procesretlige funktioner som sagkyndig i strafferetlige sager. Når jordemødrene (s. 94) siges at blive fortrængt på det offentlige plan af mænd efter 1500- og 1600-tallet, gjaldt dette ikke i Danmark. Jeg tillader mig her at henvise til min artikel om jordemødre i retshistorisk belysning fra 1973.⁸ Spørgsmålet om jordemødrenes retlige autoritet gives i øvrigt (på s. 237) en lidt ambivalent behandling. I stedet for at fremhæve, at domstolene faktisk både byggede på og derved styrkede jordemødrenes fagkyndige »autoritet«, kritiseres den der omtalte dom fra Viborg Landsting fra 1591 for samtidig at kaste tvivl over nogle andre vidner, der tilfældigvis også var kvinder, men sandsynligvis både ufagkyndige og partiske i sammenligning med jordemoderen.

At kvinder i øvrigt kunne opnå andre former for offentlig autorisation viser flere eksempler, dels indirekte den de s. 212 nævnte krokoner pålagte pligt til at betale cise, dels direkte i form af næringstilladelser udstedt af lokale myndigheder (som nævnt s. 224 med note 108) eller ved privilegier udstedt af kongen (som nævnt s. 284f.). Både næringstilladelser og kgl. begunstigelser må utvivlsomt opfattes som egentlige autorisationer. Ikke mindst de sidstnævnte, der hidrørte fra kongen, og fremtrådte som dispensationer fra den almindelige næringslovgivning, hvor den måtte begrænse kvinders erhvervsretlige udfoldelser. Kvinderne opnåede herved en i privilegiet klart beskrevet »autoritet« (s. 213). Jeg er derfor ikke enig i det synspunkt, at kvinder var helt afskåret fra at blive »næringsdrivende med en retlig identitet«, som det fremføres s. 303.

d. Legitimation

Det er en interessant tanke (der fremføres s. 147), at den privatretlige legitimation til at råde uden samtykke fra ægtemanden i det interne forhold mellem ægtefæller, nøglepositionen, skulle afspejle et økonomisk behov ikke blot i det interne forhold mellem mand og hustru med hensyn til husholdningen, men også i det ydre i forhold til byernes omsætning. Når det imidlertid tilføjes, at man på dansk grund ikke brugte den udvej, som købekonereglerne repræsenterede i tyske stadsretter, bortset fra Tønder, er jeg ikke enig. Med både den tyske »Kauffrau« og de danske købekoner er vi netop uden for nøglepositionen eller den almindelige hustrulegitima-

8. Inger Dübeck, »Jordemødre i retshistorisk belysning«, *Historie*, Ny række X, 3, 1973, s. 337-390.

tion, dvs. råden uden mandens viden eller samtykke. En kvinde, der handlede offentligt og var kendt af såvel menigmand som myndigheder som handlende, en »købekone«, måtte forudsættes at handle også med ægtemandens kendskab, dvs. med hans samtykke, udtrykkeligt eller stiltiende, hvorfor hun kunne forpligte både ægtemanden, fælliget og sig selv.⁹

I fremmed ret, især engelsk, fransk og tysk, fremhævedes med retlig føje ofte sondringen mellem selvstændigt handlende hustruer og blot medhjælpende, idet selvstændigheden antoges relevant for opnåelse af udvidet habilitet (myndighed) og kompetence til at forpligte fællesformuen.¹⁰ I dansk ret er det mere hensigtsmæssigt at sondre mellem retshandler i eget navn og retshandler i en andens navn. En gift kvinde, der med ægtemandens samtykke handlede i eget navn, kunne foretage alle relevante dispositioner ligesom sine udenlandske medsøstre eller enker. Hun opnåede dog ikke formelt, men nok faktisk udvidet habilitet. Hun måtte hæfte med de selverhvervede midler, men ægtemanden måtte finde sig i, at fælliget tillige måtte hæfte, i hvert fald subsidiært. Kvinder, der handlede i en andens navn som fuldmægtig eller lignende, var uselvstændige i forhold til hvervgiveren. Til denne gruppe henføres bl.a. netop de almindelige retshandler inden for hustrulegitimationen eller nøglepositionen, der jo skete i ægtemandens navn.

e. Gyldighed

En kortfattet, men interessant oplysning (på s. 165) om hustruen som medhjælper i ægtemandens forretning frister mig til en supplerende kommentar. En »købmand i Malmø afviste i 1539, at han eller hans hustru havde modtaget noget gods til opbevaring, »till troerehondz gemme««. Præses bruger den kun til dokumentation for, at »hustruen kunne få del i mandens retsevne«, hvor retsevne atter synes brugt om den særlige nærings*rettighed*, der tilkom manden som borger.

Oplysningen om »troerehondz« eller »treuhand« har imidlertid videre perspektiver, som fortjener at blive fremdraget netop i denne sammenhæng til belysning af såvel kvinders retsstilling både i familien og udenfor, som af spørgsmålet om kongerigets øverste domstol bevidst formulerede en afgørelse, der beskar gifte kvinders dispositionsfrihed. Begrebet »treuhand« relaterer sig ikke blot til depositum, men også til lån, pantsætning eller lignende dispositioner, som ofte skete i forbindelse med forskellige mere eller mindre stiltiende former for trediemandsretshandler

9. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 126f.

10. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 218.

såsom fuldmagt, kommission eller konsignation, der kunne udnyttes af »næringsdrivende kvinder, uden at det var nødvendigt at bryde med slægts- og familiesociale rammer«. ¹¹

Begrebet »till troerehondz gemme« hører hjemme under problemerne om overdragelse af løsøre. Efter tysk rets regler om »gewere« forudsattes betroelsen at være sket ved en åbenlys overdragelse. Den, som havde opnået »gewere« over en ting som følge af en sådan betroelse, f.eks. en opbevaring, ansås for legitimeret til at disponere over tingen, f.eks. ved at pantsætte den til trediemand, selv om det stred imod ejerens ret. Konsekvensen var, at den, der havde betroet en anden sin ting, kunne risikere at miste den til en godtroende trediemand efter princippet »Hand Wahre Hand«. ¹²

Vi ved, at magistraten i København fulgte dette princip ¹³ i den berømte sag mellem den professionelle pantelånerske Lisbeth Albrecht Villumsen og den adelige Lisbeth Sehested. Rådstueretten anfægtede ikke gyldigheden af de to kvinders egenhændige dispositioner over Lisbeth Sehesteds guldkæde og sølvbæger. Retten tog slet ikke stilling til problemet, om der havde foreligget eller manglet samtykke fra de to ægtemænd. Rådstueretten forudsatte i sin afgørelse, at sagen skulle afgøres efter købmandsprincippet »Hand Wahre Hand«, fordi der var tale om betroelse.

Rettertingsdommen fra 1590, der tilsidesatte rådstuerettens afgørelse, opfattede derimod sagen som en konflikt mellem de to ægtemænd og statuerede vindikation til fordel for Lisbeth Sehesteds ægtemand bl.a. på grund af vanhjemmel hos Lisbeth Albrecht Villumsen. Dommen rummer et kraftigt paradigmeskift, et ideologisk omsving. Aristokraterne i Rettertinget tilsidesatte Rådstuerettens købmandsideologi, der havde favoriseret kvinders selvstændige erhvervsdispositioner. Den slægts- og ejendomsideologi, der sattes i stedet, betød en mærkbar begrænsning af kvindernes rådighedsret, og om man vil, af deres »autoritet«. Vi ser altså, for at vende tilbage til præses' eksempel fra Malmø 1539, at betroelsesterminologien i sig selv var retlig relevant, og især at den gjaldt både mand og hustru.

Præses hævder (s. 192), at »man ikke i litteraturen har været tilstrækkelig opmærksom på, at der ved en overdragelse af ejendom ... har været to slags dokumenter, dels ... overdragelseskontrakten (købebrevet) ... dels beviset for skødningen på tinge (skødebrev)...«. »Salg og skødning var to adskilte handler« (s. 194).

11. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 200ff.

12. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 157ff.; Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen, *Dansk Retshistorie i hovedpunkter*, København 1983, s. 112ff.

13. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 153.

I sine *Forelæsninger over den danske Retshistorie* fra 1895, i Tingsretten (s. 64ff.) gjorde Henning Matzen faktisk ganske meget ud af at præcisere forskellen mellem betingelserne for overdragelseserklæringens gyldighed i forhold til selve skødningen. Aftalen om overdragelse, som typisk skete ved købebrev, forudsatte habilitet (myndighed), som enker jo havde. Men også kompetencen skulle være i orden. Kompetencen omfattede i denne sammenhæng spørgsmålet om retten til at råde over ejendommen med gyldig hjemmel, således at erhververen kunne sikres gyldig adkomst såvel *inter partes* som i forhold til trediemand, jf. Jyske Lov I, 41. Købebrevet vedrørte primært gyldigheden *inter partes*, men indeholdt i den tidlige fase indtil 1580 også dokumentationen for rådighedsretten udadtil. Efter Jyske Lov I, 37 skulle skødningen ske på tinge, bortset fra adelens såkaldte »hjemmekøb«. Oprindelig havde skødningen kun processuel bevisfunktion. Men ved forordningen af 22. august 1580 blev skødning offentligt på tinge en gyldighedsbetingelse for overdragelsen i forhold til trediemand. *Inter partes* var et gyldigt købebrev alene fortsat tilstrækkeligt til at sikre købers retsstilling, men udadtil skulle tillige tinglysningen være i orden, for at hele retshandlen kunne anses for gyldig.

Også Ole Fenger har i sine undersøgelser af retsforholdene i »Middelalderbyen« påvist, at der var forskel på den blotte aftale om overdragelse og den senere skødning. Aftalen (købebrevet) var nok forpligtende, men brud på aftalen kunne ikke medføre dom til skødning, højst en bøde. Undladt skødning kunne medføre, at sælger blev dømt til at tage ejendommen tilbage.¹⁴

f. Myndighed

Selv om et hovedsigte med afhandlingen er at belyse kvinders offentlige autorisation eller autoritet eller mangel på samme, ofrer præses heldigvis en god del kræfter på at belyse en række privatretlige, herunder personretlige aspekter, hvorved mange både interessante og vigtige iagttagelser bringes frem i lyset. Anvendelsen af begrebet »personlig myndighed« på s. 60 som modsætning til karakteristikken: »forbliven under slægtens værgemål indtil ægteskab«, synes dog at udtrykke en opfattelse, hvorefter der skulle være tale om forskellige forhold. Men »personlig myndighed« stod ikke i modsætning til »slægtens værgemål«. Hvis en ugift kvinde blev ansat som tyende, antoges det, at hun havde personlig myndighed til at erhverve sin løn og til at disponere over den, men hun

14. Ole Fenger, Bodil Møller Knudsen og Helle Reinholdt, »I være have«. *Om ret til hus og jord i middelalderbyen*, Århus 1982 (duplikeret), s. 70.

forblev under værgemål i formueretlig henseende, f.eks. vedrørende påtagelse af gældsforpligtelser.

I kapitel III (s. 120) fremhæves, at ugifte kvinder ikke havde en »myndighedsalder«, mens det s. 136 om Katrine Hansdatter siges, »at hun sandsynligvis har været mindreårig på dette tidspunkt«. I afsnittet om »retspraksis i 1500-tallet« påpeges, at der faktisk »eksisterede en opfattelse af en myndighedsalder« (s. 140). De på den følgende side opregnede talrige eksempler fra Malmø viser klart, at ugifte kvinder kunne opnå en vis form for myndighed, ja endog fuldmyndighed eller blive egen værge (s. 142). Udtrykket »egen værge« giver i øvrigt mindelser om den særlige terminologi, som anvendtes i de såkaldte »venia aetatisbevillinger« kendt fra efterklassisk romerret og tysk-romersk ret.¹⁵ Også dette problem er lidt mere komplekst, end lovgivningen og præses lader ane.

IV. Afslutning

Trods påpegede mangler og inkonsekvenser er der tale om et stort og imponerende arbejde, der vel fortjener at belønnes med doktorgraden. Der er tale om et spændende stykke forskning, som forhåbentlig vil sætte sig videre spor i såvel forfatterens egen som i andres forskning.

15. Inger Dübeck, *Købekoner og Konkurrence*, s. 239-248.